

TARTIŞMA:

KÜRESELLEŞME İDEOLOJİSİNİN KENT PLANLAMAYA İLİŞKİN KAVRAMLAR *

H. Çağatay Keskinok **

Akademik dünya, siyasetin alanından yalıtılmış her şeye kadir, tılsımlı sözcük ve kavramları sever. Çözümleme çerçeveleri bu tılsımlı sözcük ve kavramlar üzerinde inşa edilir. Bunu, üstü kapalı biçimde, süregiden durum ve koşullara, -yani, süregiden sermaye hareketlerine- bir kaçınılmazlık ve değişmezlik atfedilmesi izler. Bütün bunların sonucunda bilimsellik adına, moda ve ithal kavramlarla akademik çevreyi gerçeklikten koparan bir sömürgeleştirme yaşanmaktadır. Bir de genel olarak tüm akademik çevreler, özellikle liberal dönemlerde iktidara teslim oluşlarından mıdır nedir, siyasal içeriklerinden boşaltılmış kavramlara sarılmaktadır. İyimser bir dille, siyasi yanı gözükmeyen, ya da siyasi değerlendirmelerin bulaşmadığı kavramların daha fazla bilimsel olduğu düşünülüyor olmalı. Doğrudan siyasetin alanı ile ilişkili konuların, bilim ve bilimsellik adına siyasetin alanından bağımsızmış gibi gösterilmesi bir gizemselleştirmedir. Bu gizemleştirme bir bakıma hakim süregiden süreçleri meşrulaştırma, yani siyasi iktidardan yana tutum almayı kolaylaştırmaktadır. Yeniden kapitalistleşme sürecinde, küre üzerindeki sermaye hareketleri, bu sözcüğün gizeminde görünmez hale geldi. Akademik çevreler, bu meşrulaştırma sürecinin taşıyıcısı oldular. Bilimin evrenselliği tezini kabul etmekle birlikte sosyal bilimlerde moda terimlerin akademik çevreler üzerindeki etkisi düşündürücüdür; Bu kavramların tümünün Avrupa merkezli olması, ülkemiz akademisi açısından üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Küreselleşme kavramı, 1990'lı yılların tılsımlı sözcüğü/kavramı olarak toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamımıza girdi. Kavramı önceki bir yazımızda şu şekilde tanımlamıştık:

* Bu yazı, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi tarafından 13-14 Ocak 2012 tarihlerinde, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde düzenlenen Küreselleşme Sürecinde Kent ve Mimarlık Sempozyumu'na sunulan yayınlanmamış bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

Küreselleşme sözcüğünün kendisi ciddi bir gizemselleştirmedir. O nedenle de tarihin çöplüğüne atmak gerekir. İdeolojik ve siyasi saldırının bu temel kavramı, putlaştırılan, bu oranda da içine girilemeyen ve sanki her şeye kadir bütün güzelliklerin kaynağı ilahi bir makine ya da bir süreç gibi sunulmaktadır. Kentlerin kurtuluşunun küreselleşmeden geçtiği düşüncesi hem bir gizemselleştirme, hem de bir yanılsamadır. Bu savın akademik dünyadaki etkileri genellikle tartışmasız olumlanan bu sürecin karşısında yerel yönetim işlevlerinin, kent planlamanın ve yerelliğin yeniden tanımlanmasını öneren yaklaşımlarla karşımıza çıkmaktadır.¹

Küreselleşmeye ilişkin temel tezlerden biri, sermayenin küre üzerindeki sınırsız ve engelsiz hareketinin gelişim olanakları sunduğu savıdır. Bu sav sınırlı bir geçerliliği sahiptir. Kapitalist gelişme, tanımı gereği eşitsiz bir niteliğe sahiptir. Nitekim, Türkiye’de dünya kapitalizmiyle bütünleşme sürecine girilen her liberalleşme döneminin ardından, bölgesel eşitsizlikler, toplumsal ve siyasi sonuçlarıyla itibariyle daha çarpıcı hale gelmiştir.

KÜRESELLEŞME VE KENT PLANLAMA

Küreselleşme ideolojisinin kent planlamasına dair kavramları ve çerçevesi, yukarıda belirtilen meşrulaştırma ve gizemselleştirme sürecinde önemli işlevler görmüştür. Bunun nedeni kent planlamanın sermayenin mekandaki hareketini kısıtlayan ya da izin veren en temel araç olmasıdır.

Kuşkusuz, ulusal devletlerin düzenleyici işlevlerinin tasfiyesi gerçekleşmeden sermayenin küresel hareketini hızlandırma ya da kolaylaştırma olanağı bulunmuyor. Kentler, özellikle de kapitalistleşme olanakları ve cezbedici yanları güçlü liman kentleri bu gelişmede önemli işlevler üstleniyorlar. Ulusal devletlere karşı, kentlerin öne çıkarılması bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ulusal devlete karşı kentlerin öne çıkarılması, sermayenin mekanda ve verili çevredeki hareketinin kolaylaştırılmasının aracı olarak kent planlama stratejik ve önemli bir ideolojik çatışma alanı oluşturuyor. Bu nedenle, kent planlama alanında, “küreselleşme ideolojisinin” inşa edilmesinin, siyasi ve ideolojik gereklilik haline gelmesi yadırganmamalıdır.

1 H. Çağatay Keskinok, “Küreselleşme Kıskaçında Kent ve Planlama”, *Mimarist*, 3, 2001.

Burada sorunumuz, akademik bir eleştiricilik geliştirmek değildir. Küreselleşme olarak adlandırılan ve sermayenin küresel hareketinin sınır tanımazlığı üzerine eleştirilerimiz, her zaman, karşı projelerle, yani “ne yapmalı” sorusu ile birlikte yürümelidir. Söylemcilik düzeyinde kalan bir eleştiriciliğin, hakim siyasi ve ideolojik çerçevelere teslim olması kaçınılmazdır. Eleştiri daima karşı projeler ile birlikte yürütülmelidir. Yine de unutmayalım, toplumsal projeler verili toplumsal koşulların eleştirisi üzerinden tanımlanabilir ve gelişir. Eleştiricilik, kriz koşullarında toplumları projelere sarılmaya yönlendirir; bunun yarattığı güç yeni toplumsal projelerin yaratılmasına katkıda bulunur.

Ulusal devletlerin düzenleyici işlevlerinin tasfiyesi belirli kavramsal çerçeveler ile gizemselleştiriliyor. “Merkeziyetçilik” eleştirisi bu türden bir çerçevedir. Açık olarak, ulusal devletin merkezi düzenleme/planlama araçlarının tasfiyesi öngörülmektedir.² Yerellik, yerelleşme, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve geliştirilmeleri konuları kuşkusuz önemlidir. Esas sorun, bu konuların hangi siyasi ve toplumsal bağlam içinde ele alındığıdır. Buradaki bakış açımız, ulusal devletin tasfiyesine yönelen küreselleşme ideolojisinin bakış açısından farklıdır: Ulus devletin savunulması, bağımsız ve iktisadi siyasa; özelleştirme siyasalarının reddi; başta KİT’ler olmak üzere özelleştirme programının sonucu olarak yitirilen kamusal kaynakların yeniden ekonomiye kazandırılması; üretimin planlanması ve yönetimde demokratik katılım araçları ve düzeneklerinin geliştirilmesi (yerel yönetim birlikleri, sendikalar, üretici birlikler, meslek örgütleri, kooperatif birlikleri); kamusal hizmet sunumunun güçlendirilmesi, kamusal yararlar çerçevesinde kamusal hizmetlerden yararlanma olanaklarının geliştirilmesi ve katılım düzeneklerinin yaratılması (kent konseyleri, mahalle örgütlenmeleri, köylü birlikleri, vb.).³

TÜRKİYE KENTLERİNİN DURUMU VE BÖLGESEL SORUNLAR

Küreselleşme ideolojisinin kent planlama alanında nasıl inşa edildiği ve hangi kavramlar ile geliştirildiği tartışması açısından, Türkiye

2 W. Dillinger, *Decentralization and its Implications for Urban Service Delivery, Urban Management Program, The World Bank, Washington D.C., 1994.*

3 H. Ç. Keskinok, “Türkiye’de Kent Planlamanın Sorunları ve Avrupa Birliği Süreci”, 25. Dünya Şehircilik Günü 5. Türkiye Şehircilik Kongresi, *Avrupa Birliği Süreci ve Planlama, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara, 2002.*

kentlerinin durumu, İstanbul'un bölgesel gelişmesi, ülkenin bölgesel gelişme sorunları üzerinden değerlendirilebiliriz.

1980'li yılların ortasında şehircilik, kentsel siyaset, kent toplumbilimi alanlarında yüceltilen kavramlardan biri de Dünya kenti kavramıydı.⁴ İstanbul dünya kenti olarak göklere çıkarılırken, Başkent Ankara bir taşra kenti olarak küçümseniyordu. Batının, sermaye süreçlerine uygun gelişen Dünya kenti kavramı ülkemizin akademik çevrelerince aynen aktarılıyor, özellikle büyük kentlerimizin yerel yönetimlerince siyasi bir özleme dönüştürülüyordu. Büyüyen, kendine sermayeyi kolaylıkla çekebilen, "gelişme ve ilerlemenin merkezi" İstanbul'un ne kadar daha Ankara'nın yükünü çekeceği tartışılıyor, Ankara'nın başkentliği sorgulanıyordu. Ulus-devlete karşı bir 'İstanbulculuk ideolojisi' inşa ediliyordu. Bu dönemde İstanbul basınında çıkan bazı yazı başlıklarını anımsatmakta yarar vardır: "Ankara bir sussa"⁵, "Ankara'nın başkentliği"⁶, "Başkasaba"⁷.

İstanbul'un nüfusu, 1980 yılına kadar, sürekli artmasına karşın Türkiye nüfusu içindeki oranı düşmektedir. Oysa, 1980'li yıllar, bölgesel gelişme siyasetinin terk edildiği ve piyasa süreçlerinin bölgesel gelişmeye hakim duruma geldiği yıllardır. 1980'lerin başında, İstikrar Tedbirleri'ni izleyen liberalleşme döneminde İstanbul'un nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki oranı hızla artmaktadır. Dalan Dönemi olarak adlandırılan dönemin o çok konuşulan İmar Operasyonları, bu bölgesel gelişme süreçleri içinde değerlendirilmelidir. Bu dönem aynı zamanda, yerel yönetimlerin imarla ilgili yetkilerinin artırıldığı dönemdir.

Emperyalist-kapitalist sistemle bütünleşme açısından birinci dönem 1950'li yıllar olacak ise, ikincisi de 1980'li yıllardır. Özelleştirme siyasetleri bu yıllarda, önce kamu hizmetlerinin özelleştirmesiyle uygulamaya konulmuş ve uluslararası sermayenin girebileceği önemli bir pazar yaratılmıştır. Bu siyaset, aynı zamanda, yerel yönetimlerde kamu hizmeti üreten örgütlü işgücünün tasfiye edilmesine yöneliktir. Bu dö-

4 S. Sassen, *The Global City: New York, Tokyo and London*, Princeton University Press, Princeton, 1991.

5 N. Düzal, "Ankara bir sussa", *Hürriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1994.

6 M. Altan, "Ankara'nın Başkentliği", *Sabah Gazetesi*, 6 Haziran 1996.

7 M. Altan, "Başkasaba", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 5 Temmuz 1991. B. Günay, "Ankara Karalamaları; Türkiye'nin Başkenti: Ankara" başlıklı yazısında Ankara'yı karalayan yazarlara yanıt vermiştir: "Ankara'dan Utanmıyorum", "Ankara Susmayacaktır", "Ankara Nal Toplamıyor". B. Günay, "Ankara Karalamaları- Türkiye'nin Başkenti: Ankara", *Ada Kentliyim Dergisi*, 96/3, Sayı: 7, Eylül-Kasım, 1996, s.80-85.

nemle birlikte, Türkiye kentlerinde ideolojik çerçevesini, Dünya Bankası kaynaklı “yarışan kentler”, “yerellik”, “yerelleşme” kavramlarında bulan ve yerel yönetimlerin imar ile ilgili yetkilerinin artırılmasına varan düzenlemeler, bugün ciddi bir krizin önemli etkeni durumuna gelen, gereğinden fazla imarlı alanın üretilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Sermayeyi kendilerine çekmek isteyen yerel yönetimler gereksinmelerin ve beklentilerin çok üzerinde imarlı alan arzı gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde gerçekleştirilen çoğu kent planı herhangi bir nüfus kestirimine veya bir planlama dönemi bakış açısına sahip değildir. Bu sorun bugün büyük kentlerde, özellikle de İstanbul’da ciddi bir ekonomik krize yol açabilecek boyutlara ulaşmıştır. Bu rastlantı değildir; Özal Dönemi olarak adlandırılan liberalleşme dönemi ile başlayıp emperyalizme ve küresel sermayeye tam teslimiyeti temsil eden Erdoğan Dönemine uzanan sürecin sonuçlarıdır. Şu savı ileri sürebiliriz: Bugün siyasi iktidarın geleceğini, siyasi konular yanı sıra, özellikle İstanbul’da üretilmiş bu gereğinden fazla imarlı alana yatırılmış sermayeyi harekete geçirebilmek ya da geçirememek belirleyecektir. O nedenle, basına yansıdığı başlıklarıyla “çılgın projeler”, bitmek tükenmek bilmeyen köprü projeleri, son döneme damgasını vuran kentsel dönüşüm projeleri hep bütün bu gereğinden fazla üretilmiş olan imarlı alanda sermaye dolaşımını sağlayabilmeye, ölü sermayeyi canlandırmaya ve kentsel mekandaki ve yapılı çevredeki sermaye dolaşımının önündeki kara delikleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Yabancılar mülk satışının kolaylaştırılmasına yönelik düzenlemeler, bir bakıma dile getirdiğimiz olası bir kriz tehlikesi karşısında, kentsel rantların dağıtılması ve paylaşılmasına dayanan iktidarın imdadına koşan can simidi olacağı benziyor. Geline aşamada şu soruyu sorabiliriz: Akademik dünyada küreselleşme ideolojisini destekleyen kavramsallaştırmalar, kamu merkezli ve kapsamlı planlamayı hedef alan eleştiriler dikkate alındığında, kamu merkezli planlamayı dağıtan uygulamalar sonucunda bugün acaba daha demokratik bir kent kültürü ve daha demokratik ve daha adil bir planlama çerçevesi yaratabildiğimizi söyleyebilir miyiz? Bunları da bir kenara bırakıyoruz, daha güzel kentler yaratabildik mi?

Ülkemizde her ölçekte ve her düzeyde ve konuda planlama yetkisine sahip kurumların sayısı planlama dizgemizin ne denli parçalandığını gösteriyor. Acaba bu denli parçalanmış bir planlama dizgesi daha demokratik bir kent planlama kültürünün oluştuğunun kanıtı olarak gösterilebilir mi? Döneme damgasını vuran özelleştirme siyasetleri

dikkate alındığında, Özelleştirme İdaresi'nin kent planlama yetkilerini hangi demokratik yaklaşımla açıklayabiliriz? Ya da kentsel dönüşüm uygulamalarını? Önemli bir kamusal kaynağı kullanan Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) toplu konut uygulamaları, kentlerin düzenini ve planlama çerçevesini darmadağın eden ve otomobilleşmeyi özendiren bir kentsel saçılmaya hizmet ediyor. TOKİ yatırımlarının kısa dönemde yaratacağı iktisadi büyüme etkilerinin cazibesine kapılan yerel yönetimler, acaba uzun erimde kendilerini sürdürülmesi güç, altyapı sunum maliyetleri yüksek bir kentsel gelişmenin beklediğinin ayırında mıdır? Kamu yatırımları eliyle desteklenen kentsel saçılma ile iktisadi ve toplumsal olarak bedelleri yüksek bir kentsel gelişme biçimi yaratılıyor. Bu gelişme kentlerin kamusal mekânlarını ve toplumsal yaşamını bölüyor. Bugün bütün acımasızlığı ile kentlerimizin üzerine çöken, kentlerin varsıl olmayan kesimlerini, kentlerin dışına süren ve kent kültüründen koparan kentsel dönüşüm uygulamaları dikkate alındığında daha demokratik bir kentsel gelişme biçimi yarattığımız söylenebilir mi?

KÜRESELLEŞME İDEOLOJİNİN KENTLERE VE KENT PLANLAMAYA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu yazının amacı “yeniden yapılanma”, “küreselleşme” olarak adlandırılan süreçleri tartışmak değildir; bu konulara yapılan değinmeler daha çok küreselleşme ideolojisinin kent planlamaya ilişkin kavramsal çerçevesinin hangi zemin üzerinde biçimlendiğini gösterebilmek içindir.

Kent planlama ile ilişkili olarak dile getirdiğimiz kavramsal çerçeve bir dizi ve farklı düzeyde kavram ve siyasa ile ilişkilidir. Bunları iki ana alanda toplayabiliriz: Sosyo-ekonomik alanda, kuralsızlaştırma [deregulation] ve özelleştirme [privatization] siyasaları ile ilişkili olarak piyasanın hareketliliğini ve yaratıcılığını savunan ve “işletme kârlılığı” kavramların öne çıkararak yaklaşımlar ile siyasi düzlemde, sivil toplumculuk yani devlete karşı sivil toplumun öne çıkarılması yaklaşımı⁸. Bu kavramsal çerçevenin ilişkili olduğu siyasalar, devletin küçültülmesi, devlet iktisadi işletmeleri dizgesinin dağıtılması, merkezi yapılara karşı yerel yapıların ve yerelliğin öne çıkarılmasıdır. İlişkili kavramlar ise, merkezlesizleşme [decentralization], “devletçi yapılar”, “yönetişim” [“governance”], “hükümet dışı kuruluşlar” [“non-governmental organi-

8 P. Ambrose, *Whatever Happened to Planning*, Methuen, London, 1986.

zations”] vb. olmaktadır.⁹ Bu sivil toplumcu çerçevede, devlet ve sivil toplum karşılıklı ilişkisi içinde ele alınmaktadır;¹⁰ yani bütün günahların kaynağı olarak devlet, bütün güzelliklerin ve “demokratik” olanın yatağı olarak da sivil toplum.¹¹

Kamu hizmeti ve kamu yararı kavramına karşı “kârlılık” [“profitability”], “pazarlanabilirlik” [“marketability”], “doğru maliyetlendirme” [“true cost pricing”], “maliyetlerin geri döndürülebilirliği” [“cost recovery”] kavramları öne çıkarılmıştır. Bu kavramlar, özelleştirme uygulamalarının ilk adımını oluşturan kamusal hizmetlerin özelleştirilmesinin kilit kavramlarıdır. Ve bunların tümü Dünya Bankası kaynaklı kavramlardır.¹²

Sermayenin küre üzerindeki sınırsız hareketinin ideolojisi olan “küreselleşmenin” gerçekte bir gizemselleştirme olduğundan söz etmiştik; yani az gelişmiş ya da gelişmekte olan, ezilen ülkeleri ve egemen devletleri hedef alan ve yeni pazar alanları yaratmaya çalışan sermaye yayılmasının ideolojisi ve gizemselleştirmesi. Küreselleşme ideolojisinin savunucuları, ulusal devlet çatısı altında bir bölge planlama ve bölgesel gelişme modelinin anlamını yitirdiğini ileri sürmüşlerdir.¹³ Bu sav ulus-devlete karşı kentleri öne çıkaran ideolojik tutumla doğrudan ilişkilidir.

9 C. Farvacoque, Mc Auslan, P. *Reforming Urban Land Policies and Institutions in Developing Countries*, Urban Management Program, The World Bank, Washington, D.C., 1992; W. Dillinger, *Urban Property Tax Reform*, The World Bank Working Papers, n.710, Washington D.C., 1991; R. Klitgaard, Mac Lean-Abaroa, R., Parris, H. L. *A Practical Approach to Dealing with Municipal Malfeasance*, Urban Management Program, The Working Paper Series, n.7, The World Bank, 1996.

10 J. Friedman, “The new political economy and of planning: The rise of civil society,” in M.Douglas and J.Friedmann (eds), *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, London, Wiley, 1998.

11 Bu yaklaşımda, Hegelci çerçeve ile uyuşmayan bir yan bulunmayabilir. Ancak, Marksizm’den etkilenen sol çevrelerin de bu düşünceye kapılmış olmasını açıklamak zordur. Oysa devlet sivil toplumun dışında bir yerde oluşmaz, onun içinde politikleşen ilişkileri temsil eder.

12 S. Paul, *Choosing Between Private and Public Alternatives in Development: Criteria, Constraints and Challenges*, a World Bank Working Paper, Washington, D.C., 1985; W. Dillinger, *Urban Property Tax Reform*, The World Bank Working Papers, n.710, Washington D.C., 1991; D.E. Dowall, *Land Market Assessment: A New Tool For Urban Management*, A paper prepared for the Municipal Finance component of the joint UNDP/World Bank, UNCHS, Urban Management Program (UMP), Washington, D.C., 1991; C. Farvacoque, Mc Auslan, P. *Reforming Urban Land Policies and Institutions in Developing Countries*, Urban Management Program, The World Bank, Washington, D.C., 1992; S. Cointreau-Levine, *Private Sector Participation in Municipal Solid Waste Services in Developing Countries*, Urban Management Programme, The World Bank, Washington, D.C., 1994.

13 Ç. Keyder, “İstanbul’u Nasıl Satmalı?”, *İstanbul Dergisi*, Ekim Sayısı, sayı 3., 1992 ; Ç. Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.

Ulus-devlete karşı kentlerin öne çıkarılmasında başvurulan kavramlar “kentlerin kimliği”, “yerel kimlikler” vb. dir. Dile getirilen savlar rastlantı değildir. Çünkü gelişmiş kapitalist merkezlerle bütünleşme, ulusal devletlerin bölgesel gelişme, bölge planlama gibi sermayenin küresel hareketini kısıtlayan ulusal siyasaların tasfiyesini gerektiriyor. Siyasi düzlemde, “Yeni Dünya Düzeni” olarak tanımlanan yeni ilişkiler düzeni, seçili kentlerin öne çıkarılmasını gerektirmektedir. Dünya kenti kavramı, bu dile getirilen genel çerçeve içinde üretilmiş bir kavramdır. Peki, gizemselleştirme hangi kavramlar ile gerçekleştirilmektedir? Siyasi anlamda renk vermeyen, bir o kadar anlaşılması güç kavramlarla!

Bu çerçevede, ulusal kültür değersizleştirilmektedir. Kültür, küresel sermaye ağlarına eklenilebilecek, bir anlamda tabileştirilen bir alana indirgeniyor. Sanki siyasetin alanından veya değer yargılarından bağımsızmış gibi bir tablo çiziliyor. Bu da bilimsellik adına yapıyor.

Dünya kenti kavramı Wallerstein’in ekonomik güç odağı merkez ile tabi çevre ülkeleri karşıtlığı üzerinde tanımladığı Dünya sistemi kavramına dayanmaktadır.¹⁴ Bu kavram, bütün dünyada yeniden kapitalistleşme programlarının uygulamaya konduğu 1980’li yılların en kilit kavramıdır. Dünya kentleri, sermayenin küresel hareketi önündeki engellerin aşılması sürecinde stratejik değişim noktaları olarak vurgulanmıştır. Burada ulusal devlet içinde bir yerleşme kademelenmesinden ya da ulusal devletin uluslararası ilişkilerinin gerçekleştirildiği, değişim noktalarından söz etmiyoruz. Sermayenin küresel hareketindeki stratejik kentlerden ve bu kentlerin oluşturduğu bir sistemden söz ediyoruz. Wallerstein’in dile getirilen “Dünya Sistemi” kavramı, Yeni Dünya Düzeni’nin oluşturulmasına kuramsal çerçeve sunmuştur. Çünkü Wallerstein, belirli bir döneme ait özellikleri, değişmez gerçekliklere dönüştürecek bir sorunsal içinde ele almıştır. Bu kavramı tamamlayan ve küreselleşme ideolojisinin çerçevesini oluşturan diğer kavramlar şunlardır: “Ağlar” [networks], örüngü/ağ toplumu [network society], küresel kent ağı [global city network], küresel ağlar [global networks]. Kentlerin ve kentlerin ilişkili olduğu ağları/örüngüleri öne çıkaran bu bakış açısı kentleri özneleştirmektedir. “Yaratıcı kentler” [creative cities], “girişimci kentler” [entrepreneurial cities], “öğrenen bölgeler” [learning regions] vb kavramlar bu özneleştirmenin ürünüdür. Kentsel bölgeler [city regions] kavramı, İstanbul örneği dikkate alındığında, ka-

14 I. Wallerstein, *The Modern World-System*, Academic Press, New York, 1974.

pitalizmin eşitsiz gelişme koşullarının sonucu olarak ortaya çıkan denge-
siz bölgesel büyümenin yüceltilmesinin kavramından başka bir şey
olmadığı görülebilecektir.

Ulusal sınırlar içinde bir siyasi iktidar odağı olan ulus-devlete karşı,
Dünya kenti öne çıkarılıyor. Kentler ve bölgeler öğreniyor; sınıflar de-
ğil, ama kentler öğreniyor; yani kentler özneleştiriliyor. Diğer yandan
“çok kültürlülük” adına ezilen dünyayı ulusal devletler olarak iktidar
odağı olabilmelerine götüren o ortak ulusal kültür çerçevesi yıkılmaya
ve yerine kendi içine kapanmış kültürel kimlikler konmaya çalışılıyor.
Ulusal kimlik derken, Türkiye örneğinde, bir devrimle kurulmuş ulusal
devletin kültürü ve kimliği anlatılmak istenmektedir. Buna karşın, ha-
kim sınıfların hegemonyasının kurulması, yani, bölgesel gelişme den-
gesizliklerini meşrulaştırmaya yönelik ideolojik araçlara gerek vardır.
“Yarışan kentler” kavramı böyle bir kavramdır. Bu küresel hiyerarşik
sistemde yarışacak, bir üst kademeye çıkmak için çırpınacak aktörler
olmalı ki sistem işleyebilsin. Burada, kentlerin özneleştirilmesi siyasi
bir tutumdur. Ve bu özneleştirme, ulusal devletin kültürüne karşı kent
kültürünün öne çıkarılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Kentlerin ve ye-
rel yönetimlerin aktörler olarak ortaya çıkarılmasının temel kavram-
ları, “yerel kimlikler” [“local identities”], “çok kültürlülük” [“multi-
culturality”], “yer duygusu” [“sense of place”] ve “yerel rekabetçilik”
[“local competitiveness”] kavramlarıdır. Bu kavramlar, ulus-devletin
ideolojik ve siyasi çatısını tasfiyeye yöneliktir. Kentlerin özne olmadığı
açıktır. Kuşkusuz bu bir çözümleme hatası da değildir; tersine ideolojik
bir tutumdur. Ancak burada, bütün sınıfsal aktörlerin, aynı kentin ortak
çıkarları etrafında bir ortak kültür oluşturmaları gibi bir hegemonik pro-
je inşa edilmektedir.

Şehir Plancıları Odası'nın 7-9 Kasım 2001 tarihinde Ankara'da
düzenlediği “Avrupa Birliği Süreci ve Planlama” başlıklı Kolokyuma
sunulan bildirimlerde şu ana düşünceler ve başlıklar yer almıştır: Avrupa
Birliği ile bütünleşme sürecinde “planlama kendini düzenlemeli ve dö-
nüştürmelidir; bu şekilde planlama eğitimi değişecek ve yeni planlama
vizyonu gelecektir”; “kaynakların sınırlara bağlı kalmadan serbest do-
laşımına olanak sağlayan bir yapı geliyor”; “ulus devletin mutlak otoritesini,
özel sektör, uluslararası organizasyonlar ve sivil toplum paylaşıyor,
mutlak otoriteye karşı çok aktörlü demokratik bir sistem geliyor,
güç paylaşılıyor, gücü mutlak otoriteden alan planlama yıkılıyor, de-
mokratik çoğulculuk geliyor”; “planlama katı ve düzenleyici yanların-

dan sınırlarak “enteraktif”, uzlaşmacı ve müzakereci bir kimliğe bürünmelidir”; “Batıyla bütünleşmek için yerel yönetim reformu gereklidir”; “küreselleşme sürecinde Avrupa’daki ve Dünyadaki gelişmelerin etkisinden kaçınmak olanaklı değildir”¹⁵. Özetle AB’nin bölgesel gelişme siyasalarına övgüler düzülmektedir. Bu tartışmalarda unutulmuş bir şey vardı. Avrupa Birliği bir devletler-üstü yeni bir devlet oluşumudur. Yani yerelleşmiyor, tersine devletler biraraya geliyor ve daha güçlü yeni bir devlet oluşturuyorlar ve sermaye hareketlerini geliştiriyorlar.

2003 yılında Avrupa Planlama Okulları Birliği’nin (AESOP) Leuven’deki kongresinin ana konusu “Ağ/Örüngü Toplumu: Planlama İçin Yeni Bağlam”dır [“Network Society: The New Context for Planning”]. Sunulan bildirimlerin büyük bir çoğunluğu “ağlar”, “ağlar toplumu” vb şekilde türetilmiş kavramlar üzerinedir¹⁶. Bir tür ağlar fetişizmi. Bu kavramların başlıcaları şunlardır: “Örüngüler/ağlar” [Networks], “ağ/örüngü topluluğu” [network society], “küresel kent” [global city], “küresel kent ağı” [global city network], “küresel ağ” [global network], “küresel süreçler” [global processes]. Bütün çözümler bu moda kavram üzerinden gerçekleşiyor¹⁷. Bu yaklaşım, planlama okullarında, stratejik düşünce alanını oluşturan planlama ve tasarım konularından –planlama ve tasarım stratejik düşünce örnekleridir- kentsel coğrafyaya, kent iktisadına ve diğer alanlara, tali alanlara kayma eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu kavramların akademik dünyayı etkisi altına alması ve akademik dünyada yeniden üretilmesinin, özellikle planlama gibi stratejik düşünce alanlarında, teknik uzmanların sürece müdahalesinde onları iktidarsızlaştırma açısından çok ciddi etkileri olduğunu söylememiz gerekiyor.

Emeğin sömürsü açısından, sınırsız biçimde büyüyen bir kentin ne kadar akıl dışı, ne kadar anlamsız olduğunu düşünmeliyiz. Emeği ile geçinenlerin her gün saatlerce kat etmek zorunda kaldıkları uzaklıkların zaman olarak maliyetini ve emeğin yeniden üretim sürecindeki sömürsünü düşünelim. Bu sorular dururken, akademik dünyada “kentsel bölgeler” [city-regions], gibi kavramlar ile sınırsız büyüme ve azman-

15 H. Ç. Keskinok, “Türkiye’de Kent Planlamasının Sorunları ve Avrupa Birliği Süreci”, 25. Dünya Şehircilik Günü 5. Türkiye Şehircilik Kongresi, *Avrupa Birliği Süreci ve Planlama*, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara, 2002.

16 ACSP-AESOP *The Network Society: The New Context for Planning, Abstracts*, ACSP-AESOP Third Joint Congress, Leuven, July 8th-12th, 2003.

17 H. Ç. Keskinok, *Shifting from Planning Human Settlements to Enabling Networks: At What Costs? The Case of Turkey*, *Ekistics*, 75, 2010. (Basılacak)

laşma tapınılacak şeyler haline getiriliyor ve ilerlemenin ve yaratıcılığın kaynakları olarak gizemselleştiriliyor. Dünya kentleri yani küresel ağlar ve sermaye hareketleriyle en doğrudan ve en kolayca bütünleşebilen kentler ciddi bir azmanlaşma sorunu ile karşı karşıyadırlar. Sermayenin yokluğu –piyasaya terkedilen toplumsal sermayenin belirsizliği koşullarında- kimi kentler açısından ne kadar sorun oluşturuyor ise, belirli kentlerde sermayenin yoğunlaşması ve bolluğu da ciddi kentsel sorunları beraberinde getiriyor. Örneğin İstanbul’un ideolojik düzlemde, özellikle akademik ortamda yüceltilen büyümesi beraberinde ciddi sorunları getiriyor. İstanbul’un nüfusunun en fazla arttığı, “küreselleşme” ve sermaye yoğunlaşması etkilerinin en fazla hissedildiği 1990’lı yıllarda, İstanbul ile ilgili dergi haber ve yazı başlıkları bize kentsel büyümenin ve azmanlaşmanın nasıl bir ideolojiye dönüştürüldüğünü gösteriyor: “Avrasya’nın başkenti İstanbul”¹⁸; “İstanbul Balkanların ve Kafkasların Beyrut’u”; “Bırakın İstanbul kabuğunu çatlatın”; “İstanbul globalleşen Dünyanın uluslararası metropollerinden biri neden olmasın?”¹⁹; sonuncusu da, “İstanbul’u nasıl satmalı?”²⁰.

Belirtmeliyiz ki, bölgesel gelişme modelini ve bölge planlama kavramını terk ederek İstanbul’un kentsel ve bölgesel sorunlarını çözmek olanaklı değildir. Ortada küresel kapitalist bütünleşme süreçleriyle kabuğunu çatlatan ve sınır tanımaz biçimde gelişen bir İstanbul olduğu da sanılmasın. İşin ilginç, İstanbul’un, bölgesel gelişme ve bölge planlama, yani merkezi planlama süreçleri terk edilerek ve küresel piyasa hareketlerine bırakılan gelişmesinde, çok büyük kamu kaynakları seferber ediliyor. Üçüncü Boğaz Köprüsü ve çevre yollarının ülkeye maliyetini düşünelim. O nedenle, yeni liberal ideolojideki “en az devlet müdahalesi” savı bir yanılısma ve gizemselleştirmedir.

Diğer yandan, küreselleşme sürecinde kazanan iller ve kazanan kentler de kaybediyor. Bölgesel dengesizlikler içinde kazanan iller ve kentler denetlenmeyen ve hızlı sermaye yoğunlaşmasının sonucu olarak kamusal değer olarak doğal ve tarihsel değerlerini kaybediyor. Kazanma kentsel büyüme ve yığılma ile ilişkilidir. Yani sermaye yoğunlaşmasıyla. Kentsel dönüşüm uygulamaları, alışveriş merkezi patlaması, Dünya Ticaret Merkezleri, serbest bölgeler bu gelişmenin karşımıza

18 S. Gürel, “Avrasya’nın Başkenti İstanbul”. *Cumhuriyet* Gazetesi. 12 Aralık 1992.

19 N. Un, F. Çelik, “Bırakın İstanbul Kabuğunu Çatlatın”. *Nokta* Dergisi, y.10, s: 11, 1992, s.40-47.

20 Ç. Keyder, “İstanbul’u Nasıl Satmalı?”, *İstanbul* Dergisi, Ekim, 1992.

çıkardığı ve ciddi emek sömürüsü süreçleriyle ilişkili gelişmelerdir. Tüm kamusal değerler, özelleştirme uygulamalarıyla hâkim sınıflar tarafından ele geçiriliyor; değerlerin kamunun elinden sökülmesi önemli bir ideolojiye ve siyasaya dönüşüyor. Örneğin, İstanbul'un dile getirilen gelişmesinde ısrar edilirse, kentin korunacak doğal ve tarihi değerleri kalmayacaktır. Biraz kalırsa da o da halkın elinden çekilip alınacak, emekçi halk kentlerin dışına sürülecektir. Özellikle İstanbul'da, kamusal mekanı ele geçirme, başkalarının mekanını varsıl kesimler için özelleştirme, kamusal mekan üretmek yerine ayrıcalıklı özel mekanlar yaratmak gibi sonuçları olan kentsel dönüşüm uygulamaları dile getirilen bağlam içinde tarihsel olarak karşımıza çıkıyor. Kentsel mekandaki eşitsiz dağılımın, bölgesel düzeyde eşitsiz gelişme ile birlikte derinleştiğini ve tarihsel olarak oluştuğunu unutmamalıyız. Bütün bunlar üretkenliğini yitiren özel sermayeye yapılı çevre üretiminde nefes alabileceği bir yer açma girişiminden başka bir şey değildir.

Hatta, "Ankara'nın küçültülmesi" ideolojisi, İstanbul'da emlak sektörüne yatırılmış ölü sermayeyi harekete geçirebilmek ve sermaye birikiminin koşullarının yaratılması ile ilişkisi içinde değerlendirilmelidir. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesiyle başlayıp, devlet iktisadi işletmelerinin özelleştirilmesine yönelik uygulamalar bugün kamusal mekan ve değerlerin özelleştirilmesine yöneliyor. 1920'lerde Ankara'nın yaratılması ve Anadolu'nun kalkındırılması Türkiye'nin yaratılmasıydı. 1990'lı yıllarla başlayarak bugüne kadar işlenen "Ankara'nın yükünden kurtulma" ideolojisi, İstanbul'un azmanlaşması ve sınırsız büyümesi, "kabuğunu çatlatması"na hizmet ediyordu. Bu ise ulusal birikimin, küresel sermaye hareketlerinin odağı olması hedeflenen dünya kentlerine aktarılması anlamına gelmektedir.

Yerel yönetimlerin, sermayeyi kendilerine çekebilmek için gereğinden fazla imarlı alan yaratmaları, büyüyen ve sürekli genişleyen uluslararası piyasaların gereksinimlerine uygun yerel açılımlar sağlamıştır. Gelişmenin mümkün olmadığı yerlerde bile, gereğinden fazla imarlı alan açılmıştır. Yerel yönetimler yarışmaktadır. Piyasaların yaşayabilmesi için bol miktarda yarışan aktörlere ihtiyaç vardır. Bu kavramların hepsi genel bir tabloyu tamamlıyor.

KÜRESELLEŞME İDEOLOJİSİNE TESLİMİYET, AKADEMİK DÜNYANIN SORUMLULUĞU YA DA SORUMSUZLUĞU

Özelleştirme ve kuralsızlaştırma, özel sektörün katılımının arttırılması, kamusallığın daralması ve çöküşü birlikte gerçekleşiyor. “Kamusallığın çöküşü” diye bir düşünce ortaya atılıyor. Akademik dünyamız, bu ithal kavramı kısa sürede keşfediyor ve bütün düşüncesini bunun üzerinden kurguluyor. Süregiden durumları değişmez gerçeklikler ya da müdahale edilemez süreçler olarak ortaya koymaları nedeniyle bir gizemselleştirme gerçekleşiyor. Aslında bu süregiden durumların meşrulaştırılmasından başka bir şey değildir.

Kent planlama alanında, dile getirilen sürecin meşrulaştırılması yönelik kavramsallaştırmalara yönelebiliriz. İdeolojik çerçeveye katkıda bulunan tartışmalara değinebiliriz. Bunlardan biri, “planlamanın meşruiyeti” tartışmasıdır. Bu tartışmada planlamanın meşruiyeti sorgulanmıştır. Bu şekilde, akademik çevreler üzerinden meslek çevresi ve ortamı iktidarsızlaştırılmıştır. Bu teknik birikimin iktidarsızlaştırılmasından başka bir şey değildir. Bu tartışmada, kapsamlı ve kamu merkezli planlama ret edilmiştir. Bu tartışmaya ve savlara katkıda bulunan mesleki kavramlardan biri de “esnek bölgeleme” [flexible zoning] kavramıdır²¹; yani arazi kullanımlarında esneklik sağlanması yaklaşımı. Bu kavram, kamu taşınmazlarının özelleştirilmesi uygulamalarına önemli bir ideolojik zemin yaratmıştır. “Proje demokrasisi” [project democracy] olarak ortaya atılan sav, kentlerin, herhangi bir arazi kullanım disiplinin dışında, tümüyle piyasanın istemlerine uygun dönüşümüne ideolojik alt yapı oluşturmuştur. “Müzakere” [negotiation], “iletişimsel akılcılık” [communicative rationality]²² gibi kavramlar, kamusal yararlar çevresinde gelişen planlama yaklaşımının yıkılmasının ideolojik kavramlarına dönüşmüşlerdir.

Bugün gelinen noktada, bu kavramları kullanmış akademik çevrelerin hiçbir sorumluluğu yok mudur? “Planlamanın meşruiyeti”! Yani sermaye bütün acımasızlığıyla hayatımıza sirayet ederken, planlamanın

21 W. Dillinger, *Urban Property Tax Reform*, 1991; D. E. Dowall, *Land Market Assessment: A New Tool For Urban Management*, 1991.

22 P. Healey, *Planning Through Debate: Communicative Turn in Planning Theory*. In F. Fisher and J. Forester (eds) *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, UCL Press, London, 1993.

meşruiyetini tartışmak tümüyle başka bir amaca hizmet edecekti. “Esnek bölgeleme” kavramı bu tartışmanın kilit kavramıdır. Bu kavram yoluyla, kuralsızlaştırma inşa edilmiştir. 1990’ların başında, İstanbul’da Dalan dönemi sırasında gerçekleştirilmiş imar değişiklikleri yoluyla binlerce hektar yeşil alan yapılaşmaya açılmıştır. Bugün doğal çevreyi tüketme en acımasız yollarla devam ediyor. İstanbul sermaye dolaşımı açısından son derece esnek biçimde bölgenmektedir. Özelleştirilen bir kamu mülkünün değer kazandıracak imar koşulları ile donatılmasından daha “esnek bir bölgeleme” olabilir mi? “Esnek bölgeleme” yoluyla parça parça gelişmeye açarak, kentsel rantları yaratıyorlar; bir alışveriş merkezi yapıyorlar, yanına da bir “rezidans”. “Rezidansı” alışveriş merkeziyle, alışveriş merkezinin rantını da rezidansla güvence altına alıyorlar. İstanbul’da 1980’li yılların ikinci yarısından sonra kentin dışındaki güzelliklerine kaçan burjuvazi bugün kentin merkezlerini ele geçirmeye çalışıyor. Çünkü kentin dışına çıkmanın herkes için bir maliyeti var bir şekilde; yani öncelikle bir zaman maliyeti. Ancak bu konunun siyasi ve ideolojik yönleri, yani kenti kaybetmemek gibi bir iktidar kaygısı göz ardı edilmemelidir.

Kentlerin çok önemli bir bölgesi, kentsel dönüşüm bölgesi ilan ediliyor. Ancak toplumsal ve mekânsal anlamda herhangi bir kapsamlı planlamanın ürünü olarak değil; projelerle yapılıyor. Yani planlama yok! “Yukarıdan aşağıya planlama”, “aşağıdan yukarıya planlama” vb tartışmaları anımsayalım. Bugün daha demokratik bir planlama çerçevesi mi sahibiz? Belirtelim, planlama yukarıdan aşağı bir iştir. Aşağıdan yukarıya planlama olmaz, çünkü planlama kamu gücü kullanılarak, kamu adına ve kamu yararı amacıyla özel mülkiyet haklarına getirilen bir sınırlama aracı, bir düzenlemedir. Bunu yaparken, insanları dinleyebilirsiniz, sorunlarını çözmeye ve onlara seçenekler üretmeye çalışabilirsiniz. Bugün kentsel dönüşüm projeleri yoluyla kentlerimize damgasını vuran uygulamalar demokratik bir planlama çerçevesinin ürünü olduğunu kimse ileri süremiyor. Artık hangi kuramsal ve kavramsal çerçevelerin, günümüzün bu “lanetlenen” uygulamalarının ideolojik altyapısını oluşturduğunu görmezden gelemeyiz.

SON SÖZ

Bu kavramsal çerçeveler ile kentleri ve planlamayı yok ettik. Bugün, ulusal planlama dizgesinin bölünmüşlüğü ve kuralsızlaştırılmasının sonucu olarak kentler de bölünüyor, ortak bağlamını yitiriyor, bunun da adı “planlama demokrasisi” mi olacak? “Aşağıdan yukarı planlama” ya da “yukarıdan aşağıya” tartışmasının aslında ulus devletin düzenleme araçlarının zayıflatılması için uydurulmuş kavramlardır. Bütün bunların hepsi birer gizemselleştirme. Küreselleşme kavramı da; emperyalizmin son çırpınılarıdır. Kuşkusuz bu şekilde devam etmeyecek. Yeter ki bu kavramları kendi dünyamızda içselleştirmeyelim.

KAYNAKÇA

- ACSP-AESOP, *The Network Society: The New Context for Planning, Abstracts*, ACSP-AESOP Third Joint Congress, Leuven, July 8th-12th, 2003.
- Akat, A.S., “Ankara”, *Sabah Gazetesi*, 23 Ekim 1994.
- Aksoy, A., “Istanbul’s choice: Openness,” *Istanbul City of Intersections*, The London School of Economics, and Political Science, London, 2009, s.48-51.
- Altan, M., “Başkasaba”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 5 Temmuz 1991.
- Altan, M., “Ankara’nın Başkentliği”, *Sabah Gazetesi*, 6 Haziran 1996.
- Ambrose, P., *Whatever Happened to Planning*, Methuen, London, 1986.
- Castels, M., *The Information City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*, Blackwell, Oxford, 1989.
- Cointreau-Levine, S., *Private Sector Participation in Municipal Solid Waste Services in Developing Countries*, Urban Management Programme, The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Dillinger, W., *Urban Property Tax Reform*, The World Bank Working Papers, n.710, Washington D.C., 1991.
- Dillinger, W., *Decentralization and its Implications for Urban Service Delivery, Urban Management Program*, The World Bank, Washington D.C., 1994.
- Dowall, D. E., *Land Market Assessment: A New Tool For Urban Management*, A paper prepared for the Municipal Finance component of the joint UNDP/World Bank, UNCHS, Urban Management Program (UMP), Washington, D.C., 1991.
- Düzel, N., “Ankara Bir Sussa”, *Hürriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1994.

- Eraydın, A, Güvenç, M. ve Türel, A., “Küreselleşme Kıskaçında Yeni Kentsel Oluşumlar”, *Archidek*, 1, 2005, s.50-55.
- Ersoy, M., Keskinok, H. Ç. “Yerelleşme: Küreselleşmeye Karşı Bir Akım mı?”, *Teori*, 1997.
- Farvacoque, C and Mc Auslan, P., *Reforming Urban Land Policies and Institutions in Developing Countries*, Urban Management Program, The World Bank, Washington, D.C., 1992.
- Friedman, J., “The new political economy and of planning: The rise of civil society,” in M.Douglas and J.Friedmann (eds), *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, Wiley, London, 1998.
- Günay, B., “Ankara Karalamaları- Türkiye’nin Başkenti: Ankara”, *Ada Kentliyim Dergisi*, 96/3, Sayı: 7, Eylül-Kasım 1996, s.80-85.
- Gürel, S., “Avrasya’nın Başkenti İstanbul”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Aralık 1992.
- Healey, P., “Planning Through Debate: Communicative Turn in Planning Theory”, F.Fisher and J.Forester (eds), *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, UCL Press, London, 1993.
- Helsinki Yurttaşlar Derneği, *Modernleşme ve Çokkültürlülük-Modernity and Multiculturalism*, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Keskinok, H. Ç., “Comments on Recent Debates on Privatization of Services and Goods Provided Publicly”, *METU Studies in Development*, 15.4, 1988, s.74-78.
- Keskinok, H. Ç. “Özelleştirme ve Kent Planlama”, *Teori*, 109, 1999, s.3-21.
- Keskinok, H. Ç., “Küreselleşme Kıskaçında Kent ve Planlama”, *Mimarist*, 3, 2001.
- Keskinok, H. Ç., “Türkiye’de Kent Planlamanın Sorunları ve Avrupa Birliği Süreci”, Avrupa Birliği Süreci ve Planlama başlıklı 25. Dünya Şehircilik Günü 5. Türkiye Şehircilik Kongresi, *Avrupa Birliği Süreci ve Planlama*, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara, 2002.
- Keskinok, H.Ç. Türkiye’nin Ulusal Devletine Karşı Yeniden Yapılanmasında Yerel Yönetim Reformu, Kentleşme Siyasetleri, Kaynak Yayınları, 2006, s.79-88.
- Keskinok, H. Ç., Shifting from Planning Human Settlements to Enabling Networks: At What Costs? The Case of Turkey, *Ekistics*, 75, 2010. (Basılacak).
- Keyder, Ç., “İstanbul’u Nasıl Satmalı?”, *İstanbul Dergisi*, Ekim Sayısı, sayı 3, 1992.

- Keyder, Ç.. *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.
- Keyder, Ç., (eds), *Istanbul Between the Global and the Local*, New York, Oxford, Rowman and Littlefield, 1999.
- Klitgaard, R., Mac Lean-Abaroa, R. Ve Parris, H.L., *A Practical Approach to Dealing with Municipal Malfeasance*, Urban Management Program, The Working Paper Series, n.7, The World Bank, 1996.
- Paul, S., *Choosing Between Private and Public Alternatives in Development: Criteria, Constraints and Challenges*, a World Bank Working Paper, Washington, D.C., 1985.
- Sanyal, B., "Relegitimation of development planning: What will it take?" *Changing Cities*, MIT, Department of Urban Studies and Planning, Spring, s.4-6, 1993,
- Sassen, S., *The Global City: New York, Tokyo and London*, Princeton University Press, Princeton, NJ., 1991.
- Sönmez, M., *Türkiye 'de Bölgesel Eşitsizlik*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- The World Bank *Urban Sector Review: Turkey*. The Document of World Bank, Report No: 4631-TU, 1983.
- Un, N. ve Çelik, F, "Bırakın İstanbul Kabuğunu Çatlatsın". *Nokta Dergisi*, y.10, s: 11, s.40-47, 1992.
- UNDP (United Nations Development Program), *Urban Management Program/ Phase 2: Capacity Building for Urban Management in the 1990s*, United Nations Development Program, 1990.
- Wallerstein, I., *The Modern World-System*, Academic Press, New York, 1974.
- World Bank, *Urban Sector Review in Turkey*, The Document of The World Bank, 1983.
- World Bank, *Urban Policy and Economic Development- An Agenda for the 1990s*, A World Bank Policy Paper, Washington, D.C., 1991.